

ДОКУМЕНТИ КОВЕЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО МАГІСТРАТУ ЯК ДжЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МІСТЯН

Сучасний етап розвитку історичного краєзнавства характеризується значним розширенням тематики наукових досліджень, у тому числі посиленням уваги до архівних джерел, введенням до наукового обігу нової документної інформації. Щодо минулого населених пунктів — це стосується в першу чергу діловодства відповідних органів влади, до компетенції яких відносилось регулювання і контроль різних сфер життєдіяльності їх мешканців.

На збереженні у Державному архіві Волинської області знаходяться документи Ковельського міського магістрату¹ — органу влади, який в нових умовах був сформований у місті в кінці XVIII ст. Внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795) Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії, а на її територію поширено адміністративний устрій загальноросійського взірця, в тому числі в 1795 р. утворено Волинську губернію.

У губерніях Росії маїстрати і ратуші підкорялися губернському маїстрату. Вони склалися з виборних бурмистрів і ратманів, котрі обиралися на 3 роки міським купецтвом і міщанством. Станові за своїм складом, маїстрати за функціями мали бути установами суто судовими. Однак, згідно «Грамоты о правах и выгодах городам Российской империи» 1785 р. взаємовідносини між міським і губернським маїстраатами та думами, залишалися чітко не визначеними. У тих містах, де існували думи, міські маїстрати і ратуші функціонували як судові установи для всіх кримінальних і цивільних справ купців та міщан, а також заміняли комерційні суди там, де їх не було. У той же час на міські маїстрати покладалися справи щодо стягнення податку з нерухомого майна, з рекрутської повинності, з обрання осіб на посади цехового управління та затвердження обраних на ці посади, з поділу ремесел на цехи, регулювання забудови міста та ін. [1, с. 314—315].

У повітових містах Волині було утворено лише маїстрати. Вони відали адміністративними, господарськими, фінансовими і судовими справами міст. У 1838 р. маїстрати були поділені на думу, до якої перейшли адміністративно-господарські функції, і власне маїстрат як судовий орган влади для міських станів. При маїстраатах існували «словесні суди» для спрощеного розгляду торгівельних, вексельних та інших справ, а також «сирітські суди», що відали опікою маєткових справ сиріт та вдів. Міські маїстрати були ліквідовані на основі іменного указу від 8 червня 1861 р. та розпорядження Волинського губернського правління від 27 вересня 1861 р. з передачею функцій повітовим судам [2, с. 17].

Фонд № 229 Державного архіву Волинської області «Ковельський міський маїстрат» об'єднує різноманітні за характером документи: циркуляри Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора; укази та розпорядження Волинського губернського правління; постанови, протоколи засідань, звіти про прибутки і видатки, журнали маїстрату тощо. Загалом це 511 справ за 1812, 1827—1862 роки.

Для історико-краєзнавчих реконструкцій найбільший інтерес складає внутрішня документація маїстрату, яка висвітлює повсякденне життя ковельчан. Зокрема, вона частково дозволяє персоніфікувати жителів населеного пункту. Представлені у фонді «Ревизские сказки» подають дані про родини містян за 1858—1862 рр. [50]. Іменні списки населення, охопленого ревізіями (подушними переписами), у містах склалися представниками міського управління.² До ревізьких реєстрів включалися жителі населеного пункту із зазначенням віку і сімейного стану. Вони містили відомості й про становий склад містян, їх громадянський стан (наприклад, військова служба мала наступні варіанти — відданий у рекрути, відданий у ратники, в ополченні, відданий в ареш-

¹ Становий орган міського самоврядування купців, ремісників і міщан, утворений у 1518 р. у зв'язку з наданням Ковелю Магдебурзького права.

² У Російській імперії існувало подушне оподаткування, одиницею якого виступала чоловіча душа. Такій системі оподаткування відповідала й форма обліку населення — так звані ревізії. Практично до кінця XIX ст. вони залишалися практично єдиною досить широкою формою обліку населення.

тантські роти та ін.). Збереглися як копії, так й оригінали названих документів. Переважно це додаткові списки, які містять дані про одну або декілька родин, відповідні укази, що підтверджують зарахування особи до міщанського стану м. Ковеля. У фонді представлений лише один повний список міщан Ковеля, укладений 10 квітня 1858 р. До нього увійшло 434 чоловіка (без урахування синів) та 446 жінок (без урахування дочок) [50, арк. 14 зв.—68].

Чимало справ, які розглядалися магістратом, стосувалися земельних питань — продажу, успадкування, повернення закладеної землі, самовільне захоплення землі. Так, у 1836 р. було розпочато розгляд звинувачення поміщика Люблинського у захопленні землі Хрестовоздвиженської церкви [5]. До цього питання магістрат повертався у 1844 р. [20] та 1852 р. [41]. Окремі справи склали документи про укладання дарчого запису на ділянку землі міщанки Гольдисталь Бальбіни на користь Ковельської єврейської громади (1842 р.) [12], позов міщан Чехонюкових до купця Вірусія щодо землі (1849 р.) [33], про здійснення купчої на продану Фрішбергом Бергом колезькому секретарю Пальміру землю (1841 р.) [10] та ін.

Магістрат постійно розглядав прохання жителів Ковеля про надання свідоцтв на право користування земельними ділянками, свідоцтв на право власності на землю (1840, 1842—1843, 1845, 1847 рр.) [8; 9; 13; 15; 30]. Наприклад, із таким зверненням у 1845 р. до Ковельського магістрату звернулися купці 3-ї гільдії Шатура Сруль і Лейба [25].

Значна кількість документів фонду торкаються проблем сплати податків, боргових зобов'язань. Як орган влади, який відповідав за стягнення податку з нерухомого майна, міський магістрат здійснював його облік. У фонді представлена Книга обліку нерухомого майна Ковеля, яке підлягало оподаткуванню, за 1845 р. Серед 67-ми об'єктів реєстру значилися орні поля, сіножаті, городи, земля під «димами» (будинками), торговими лавками, млинами [26, арк. 1—6].

Серед справ, розглянутих міським магістратом Ковеля у 20—30-і рр. ХІХ ст., важливе місце відводилося борговим претензіям з боку католицьких костелів і монастирів до цілих єврейських громад. У своїх указах та розпорядженнях (24 вересня 1817 р., 10 жовтня 1823 р., 27 грудня 1828 р.) Сенат неодноразово зобов'язував місцеві органи влади зібрати з цього питання всі відомості (у який час, скільки, з якими відсотками, по якій громаді, який кагал зробив борги, скільки заплачено і залишилося, які з боргів не піддавалися сумніву і визнавалися кагалом, а які оскаржувалися). Імператорський указ від 12 серпня 1830 р. містив наказ міським магістратам за участю одного члена повітового суду розглянути наявні документи з метою законного визначення безсумнівних боргів і стягнення відсотків за ними із сум коробкових зборів. У всіх інших випадках передбачалося прийняття постанови про припинення сплати відсотків, отримання яких тривалий час дозволяло католицьким монастирям і костелам збирати відповідні капітали. І якщо до 1831 р. листування по таких справах велося роками без досягнення будь-яких реальних результатів, то після польського повстання контроль над виконанням названих указів помітно посилювався. 7 квітня 1839 р. Волинським губернським правлінням було видано указ № 4182, у якому було враховано пропозицію Київського військового Подільського і Волинського генерал-губернатора про необхідність розгляду і вирішення таких справ у шеститижневий термін з часу одержання припису.

Боргові претензії, пред'явлені Ковельській єврейській громаді, були значними: з боку Ковельського парафіяльного костелу — 8763 злотих (1311 руб. 45 коп.), Мельницького костелу — 1000 зл. (150 руб.), Володимирського домініканського монастиря — 3200 зл., Голобського костелу — 6000 зл. (900 руб.), Турійського костелу — 1500 зл. (220 руб.), Луцької латинської капітули — 4000 (600 руб.), Киселинського монастиря — 2000 (300 руб.). Дуже часто в Речі Посполитій приватні особи переуступали (особливо при смерті) позичені євреям суми на користь католицьких костелів і монастирів. Духовенство ж, щоб забезпечити для себе фондуш, мало можливість виклопотати у представників влади покладання таких боргів на цілу єврейську громаду. Так борги окремих осіб ставали складовими частинами фондушових сум католицьких костелів і монастирів і записувалися на цілі кагали. Саме такі зобов'язання і розглядалися міським магістратом для з'ясування всіх обставин справи [3; 3; 11; 31]. Судове рішення, ухвалене на користь кагалу, позбавило католицьку церкву одного з важливих джерел її фінансування.

У 1844 р. позов щодо стягнення боргу з християнської і міщанської громад був поданий до магістрату священнослужителями Воскресенської і Введенської церков [21].

Розглядав магістрат й особисті позови міщан щодо стягнення боргів. Наприклад, претензії купця Лейбенбарга до купця Лібермана про борг у розмірі 2200 руб. (1843 р.) [17], дружини відставного майора Лукії Менгакової до купця Меренещевського про повернення боргу (1851 р.) [38] та ін.

Однією із важливих у структурі державних повинностей Російської імперії була військова повинність. Тому держава звертала особливу увагу на організацію рекрутських наборів. Міські ж магістрати в свою чергу постійно слідкувати за її виконанням та притягували до відповідальності осіб, котрі хотіли ухилитися від виконання цієї повинності. Фонд «Ковельський міський магістрат» також містить низку справ з цього питання. Це звинувачення міщанина Зайцеля Мане в переховуванні 8 рекрутів (1839 р.) [6], міщанина Фейгеля Лейби в ухилянні від військової служби (1846 р.) [27], нанесенні тілесних ушкоджень з метою уникнення військової повинності (1840 р.) [52]. Магістрат розшукував жителів Ковеля і Ковельського повіту, котрі переховувалися від притягнення до виконання рекрутської повинності [51].

Серед цивільних справ магістратом розглядалися питання завершення купчих, розподілу майна між спадкоємцями, продажу майна за борги, падіж худоби, невнесення дітей до метричних книг та ін.

Кримінальну відповідальність тягнули за собою вбивства, злочинство, підробка документів, крадіжки. Так, міщани Франк Цешинський та Ушинський були звинувачені у крадіжці свічок у Ковельському римо-католицькому костелі (1845 р.) [22; 23]; жителі м. Ковеля Зейман Така і Шнур Шиліган притягнуті до відповідальності за конокрадіство (1845 р.) [24].

Серед кримінальних справ звертає на себе увагу розслідування переходу ковельських міщанок Анни і Євдокії Вітрикових із православного віросповідання в католицьку віру (1852 р.) [39]. Конверсію православних на будь-яке інше сповідання, зокрема на католицтво, у досліджуваний період вважали протиправною. У документах така конверсія зазвичай називалася «відступництвом», а особи, звинувачені в переході, — «відступниками». Юридично їх уважали правопорушниками. Названі міщанки були визнані винними у відступленні в ересь та засуджені до відправлення в арештантські роти. Покарання підтвержене циркуляром воєнного губернатора та волинського цивільного губернатора [39, арк. 3зв.].

Змістовну інформацію для розуміння повсякденного життя ковельчан містять справи магістрату щодо розгляду причин та наслідків пожеж 30 березня 1854 р. [43] та 17 квітня 1856 р. [45]. Центром першої пожежі о 9 год. ранку став будинок єврея Мошка Гройнема. Сильний вітер збільшив радіус пожежі до 1 версти, у результаті чого згоріло 11 будинків, костел, гауптвахта [43, арк. 2—3]. До справи увійшли показання потерпілих, описи майна погорільців, які дозволяють скласти уявлення про тогочасний побут міщан.

Магістрат слідкував за ціновою політикою і в 1857 р. притягнув до відповідальності міщанина Бірвака за підвищення цін на продукти та фураж [48]. Купець Вольф Моток був звинувачений у продажу в лавці ядовитих речовин (1857 р.) [47]. Магістратом велося розслідування появи фальшивих монет у Переля Сруля (1846 р.) [28].

Збережена документація міського магістрату дає також уявлення про організацію чиновницької служби, склад органу влади. Такі питання висвітлюють прохання про призначення на службу до магістрату та переписка з цього приводу [7], документи про звільнення, переміщення та призначення на службу чиновників [14; 18; 19; 29; 32; 35; 37; 42; 44]. Інформативними є формулярні списки службовців магістрату (1850 р., 1857 р.) [36; 49], списки службовців, які не мали відповідного чину [36, арк. 53]. Зокрема, вони містять дані про голову Ковельського міського магістрату. У 1850 р. ним був обраний Микола Михайлович Хитлярський, 49-ти років, православний, із міщан, власник маєтку і дерев'яного будинку, повиборний ковельського міщанського товариства. Він отримав домашню освіту, був одружений і мав 3-х дітей. Обраний кандидатом на міського голову та затверджений Волинським губернським правлінням 9 вересня 1847 р. [36, арк. 41—42].

Значна увага у магістраті приділялася правильній організації діловодства, забез-

печенні збереженості документів. Окремо на його засіданнях розглядалися питання упорядкування архіву магістрату (1843 р.) [16], про передання службовцями справ (1849 р.) [34]. Актові книги магістрату передавалися Ковельській актовій комісії для ревізії (1852 р.) [40]. Перевірку діловодства магістрату здійснював губернатор (1856 р.) [46].

Згадані документи фонду «Ковельський міський магістрат», що перебувають на збереженні у Державному архіві Волинської області, характеризують соціально-економічні, правові, релігійні, культурні аспекти історії мешканців Ковеля. Різноманітні за змістом і методами складання, при аналітичному їх вивченні вони можуть бути використані для дослідження повсякденного життя містян у першій половині XIX сторіччя.

1. Городовые магистраты // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1893. — Т. IX: Г_оа — Гравер. — 472 с.

2. Державний архів Волинської області. Путівник. — Луцьк : Надстир'я, 2011. — 952 с.

3. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 3.

4. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 5.

5. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 6.

6. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 12.

7. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 17.

8. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 25.

9. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 27.

10. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 37.

11. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 41.

12. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 60.

13. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 67.

14. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 68.

15. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 85.

16. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 86.

17. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 89.

18. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 91.

19. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 92.

20. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 112.

21. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 117.

22. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 132.

23. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 133.

24. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 135.

25. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 140.

26. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 143.

27. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 159.

28. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 160.

29. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 171.

30. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 190.

31. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 194.

32. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 222.

33. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 242.

34. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 244.

35. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 245.

36. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 267.

37. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 268.

38. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 286.

39. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 289.

40. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 291.

41. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 312.

42. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 315.

43. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 353.

44. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 354.

45. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 393.

46. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 397.

47. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 414.

48. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 415.

49. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 422.

50. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 448.

51. Держархів Волинської області, оп. 2, спр. 1.

52. Держархів Волинської області, оп. 2, спр. 4.